

Fejős Anna

„Gyorselemzés” a járvány hatásairól¹

Hagyományos értékek, közösség és szolidaritás. Nő- és családszervezetek válasza a válsághelyzetre

Egy jelenleg is zajló kutatásunkhoz kapcsolódóan² 2020 májusában rövid interjúkat készítettem nőkkel és családokkal foglalkozó civil szervezetek képviselőivel. Arra voltam kíváncsi, hogyan érinti őket a koronavírus járvány, és hogyan értékelik az ezzel kapcsolatos állami intézkedéseket. Az alábbi kérdéseket tettem fel:

- (1) Milyen problémákat okoz (vagy éppen fokoz) a válság a szervezet által képviselt társadalmi csoportok, témák felől nézve;
- (2) Milyen beavatkozási javaslatok lennének a szervezetnek a helyzet kezelésére, valamint hogyan értékelik az eddig meghozott kormányzati/önkormányzati válaszokat; és
- (3) Hogyan változtatta meg a válság a szervezet működését; terveznek-e tenni valamit a válság okozta károk enyhítésére.

A kérdéseket írásban küldtem el, a válaszára viszont az email mellett a rövid telefonos beszélgetés lehetőségét is felajánlottam. A mini-kutatás általános tapasztalata, hogy a civil szervezetek képviselői szívesen osztották meg személyes és szervezeti tapasztalataikat a koronavírus okozta válsághelyzet napjairól. Érdemi választ 15 szervezettől kaptam.

Jellemzően a mai civil szférára, a szervezetek viszonylag egyértelműen két csoportra oszlanak az általuk képviselt értékek, valamint politikai/ideológiai pozíciójuk alapján. A konzervatív, tradicionális értékeket képviselő, és jellemzően a kormánnyal szimpatizáló civilek jobb kiindulópontból és lehetőségekkel indultak neki a nehéz hónapoknak, míg a baloldali vagy liberális (gyűjtőnéven „progresszív”) szervezeteket eleve nehéz helyzetben találta a koronavírus-válság. A továbbiakban a fenti felosztás szerint, először a nők családanyai szerepeit előtérbe helyező hét konzervatív, majd a nők esélyegyenlőségét és munkavállalását középpontba állító nyolc progresszív szervezet válaszait fogom elemezni. Összegzésként kiemelek pár közös és eltérő vonást a szervezetek válsághelyzetre adott reakciói közül.

¹ A mini-kutatás a Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézetének támogatásával készült.

² *A nőkhöz köthető civil társadalom változó formái Magyarországon 2010 óta* címet viselő kvalitatív interjúk kutatásunk 2019 őszétől zajlik Szikra Dorottya vezetésével.

Azon szervezetek, akiknek a fókuszában a **család és a gyerekvállalás** áll, leginkább a munkahelyek bizonytalanná válásáról és az anyák megnövekedett otthoni terheiről számoltak be. Utóbbival kapcsolatban legtöbbször az otthoni iskola okozta problémákat emelték ki, melyek következtében a háztartás vezetése mellett a gyerekek tanításának és felügyeletének feladatai szinte kizárólag a nőkre hárultak. Egyik válaszadónk így foglalta össze a problémát:

„Az anyák számára megnövekedett feladatokkal jár ez a helyzet. A gyerekekkel együtt kell tanulni, sokszor hatalmas mennyiségű tananyagot kell elmagyarázni, kikérdezni. Ha több gyerek van, akkor ez még fokozódik. Ha van pici a házban, vele is az anyának kell foglalkozni általában. A főzés, a háztartás rendben tartása is nagyrészt az anyákra hárul, bár jobb esetben a férjek munka után igyekeznek kivenni a részüket a munkából. A férjek otthoni munkája tovább nehezítheti a helyzetet, hiszen általában nincs elegendő hely, ahol ő nyugodtan dolgozhat.”

Bár a szervezetek képviselői elismerték, sőt hangsúlyozták, hogy a nők nehezebb helyzetekkel szembesültek ebben az időszakban, de ezt nem kötötték össze a nemek közötti tradicionális szerepekkel, sokkal inkább egy időszaki problémát láttak benne. Sőt, többen azt hangsúlyozták, hogy a válság lehetőséget biztosít a hagyományos családi szerepek megerősítésére, hiszen a megannyi nehézség ellenére a családok sok időt töltenek együtt, a felek támogatni tudják egymást, az édesanya pedig megteremti az otthon melegét, amire a modern rohanó individualista világban már ritkán van lehetőség. Így számoltak be erről:

„Valóban, ez a bezártság veszély, de lehetőség is egyben, esély a másik jobb megismerésére, az együttlétt tartalmazabb átélésére.”

„Hangsúlyoznám az OTTHON fontosságát, ennek megteremtésének összefüggésében az Anyák szerepét. A karantén helyzetben felértékelődött az OTTHON szerepe, akinek van igazi OTTHONA, az most is jól tudja érezni magát. [...] A járvány rengeteg negatív hozadéka ellenére nagyon sok fontos dologra is tanított minket. Újra előtérbe kerültek a hagyományos értékek: Hit, Család, Föld, Haza, Kisközösségek ereje.”

Ez a csoport elégedett volt a kormányzat válságkezelő intézkedéseivel, melyek közül elsősorban a konkrét egészségügyi intézkedéseket, valamint általánosságban a gazdaságélénkítő (munkahelymegtartó) kezdeményezéseket emelték ki. Fontos azonban hozzátenni azt is, hogy a család-fókuszú szervezetek kevesebb igényt mutattak a kormányzati intézkedések foganatosítására, szerintük ugyanis ebben az időszakban a családok és a kisközösségek feladata, hogy védőhálót biztosítsanak. *„Szerintem ebben az időszakban a legfontosabb az összefogás és, hogy mindenki a saját családjára, barátaira szomszédjaira figyeljen és segítsen ahol tud”* – írta egyikük. Ebben a civil szervezetek munkáját is elengedhetetlennek vélték, ezért mindannyian felelősséget vállaltak a családok segítésében. Egyikük egyenesen úgy fogalmazott, hogy míg a kormány dolga a „cselekvés”, a civileké az „empátia” gyakorlása a társadalom felé.

A kormányzat családpolitikai prioritásai miatt nyilvánvaló, hogy a megkérdezett család-fókuszú szervezetek számíthatnak leginkább arra, hogy az államhoz való pozitív viszonyulásuk kölcsönös haszonnal jár: a kormányzat igényt tart – legalábbis formálisan – javaslataikra és ennek fejében támogatja őket, miközben számíthat arra, hogy a civil szervezetek közvetítésével az általuk fontosnak ítélt célok széles körben elterjednek. Egy nagy múltú és kiterjedt tagsággal bíró szervezet például saját sikereként könyvelt el számos válságkezelő intézkedést, például a lezárt iskolákban beinduló gyerekfelügyelet megszervezését. Ugyanakkor, volt olyan szervezet is, amelynek képviselője amiatt aggódott, hogy már betervezett projektek finanszírozása áll le a járvány miatt.

A kormányzati támogatás, a professzionális működés és a bőséges források érezhető pozitív hatással voltak a koronavírus-válság idején is. A család-fókuszú szervezetek gyorsan alkalmazkodtak az új helyzethez, és számos új szolgáltatást tudtak nagyon gyorsan létrehozni célcsoportjuk támogatására. Gyorsan átültették különböző programjaikat az online térbe, valamint rengeteg új kezdeményezésről is beszámoltak: beszélgetéseket szerveztek, (pl. esélyegyenlőségi szakértők bevonásával tárgyaltak munkaügyi kérdéseket), felmérést készítettek tagságuk körében az otthoni munkavégzés tapasztalatairól, oktatási anyagokat tettek közzé iskoláskorú gyerekek szüleinek, pszichológiai tanácsadást végeztek, valamint online nézhető joga órákat vezettek be. A válság idején a helyi közösségépítő munka is hangsúlyosabbá vált az újonnan indult adománygyűjtő programok és az online szolgáltatásaik révén.

Azok a konzervatív, illetve a szélsőjobboddallal is szimpatizáló szervezetek, amelyek az „élet védelmével” és az abortusz kérdésével foglalkoznak, a krízis okozta bizonytalanság egyik következményének tartották a gyerekvállalás esetleges elhalasztását, sőt az abortuszok számának növekedését is. Ide tartozik az a válaszadónk, aki bár elismerte, hogy a nőkre fizetett munkájuk mellett jelentősen megnövekedett háztartási munka hárul, szerinte a megoldás nem az állam vagy a férfiak nagyobb otthoni szerepvállalásában, hanem a nők fizetett munkavégzésének csökkentésében rejlik:

„Kutatásaink szerint viszont a nők közül nagyon sokan örülnek annak, hogy otthon vannak többet, és nem is akarnának visszamenni dolgozni, vagy csak rövidített munkaidőben, tehát javasoljuk a jövőben a hivatásos szülőség értékálló, versenyképes jövedelemmé tételét (szigorú feltételekhez kötötten), ami elősegítené a nők otthonmaradását és ezáltal a gyermekvállalást és a magasabb születésszámot.”

A **nők munkavállalását**, a munka és a magánélet összehangolását, valamint a nők társadalmi-közéleti szerepvállalásának elősegítését középpontba helyező szervezeteket, akik többnyire kritikusak a kormány nőpolitikájával kapcsolatban, nagyobb aggodalommal töltötte el a koronavírus-válság. Szinte mindegyik szervezet képviselője hangsúlyozta ugyanakkor, hogy a válság nem új problémákat hozott, hanem a meglévőket nagyította fel, valamint tette láthatóvá a társadalom szélesebb rétegei számára. A nehézségek ráadásul nem egyenlően érintenek minden nőt, hanem, miként egyikük fogalmazott, *„minél nehezebb helyzetben volt valaki, most ez annál jobban látható”.*

Míg a háztartási és munkahelyi teendők összeegyeztetését, a digitális oktatás nehézségeit és a munkahelyek elvesztését ezek a szervezetek is említették, problémaérzékelésük olyan témákra is kiterjedt, mint a kapcsolati erőszak erősödése, vagy a társadalmilag hátrányos helyzetű csoportok hozzáférése az oktatáshoz, egészségügyhöz, szociális ellátásokhoz. Többen felhívták a figyelmet a munkaerőpiac strukturális egyenlőtlenségeire, és a válság erősebb hatására a dominánsan nőket foglalkoztató szektorokra, valamint a „szürke” munkát végző nők tömegeinek kiszolgáltatottá válására. A roma nőket képviselő egyik szervezet vezetője így fogalmazott:

„A válság nagymértékben aránytalanul érinti a roma nőket, mert olyan területen dolgoznak (lásd vendéglátás, konyhai munka, szállodai szobalány stb.), ami mind zárva tart, és nem számíthatnak juttatásra. (...) Mivel még most is aránytalanul sokan dolgoznak bejelentés nélkül, ezért a kormányzati intézkedéseknek sem ők a kedvezményezettjei.”

Miként a fenti idézetből is látszik, a kiszolgáltatottabb helyzetben lévő nők érdekeit védő szervezetek nem elégedettek a kormányzati intézkedésekkel, azokat kevésnek és alacsony hatékonyságúnak tartják, amivel valójában csak azok tudnak élni, akik már eleve jobb helyzetben vannak. Egyik válaszadónk pontosan azt hiányolta, hogy a kormány intézkedései *„nem a dolgozók, a családok, vagy a nők érdekeit szolgálják, illetve nem azt, hogy az élet a lehető legtöbb ember számára élhető maradjon, hanem a megszokott gazdasági rendszer túlélését.”* A szervezetek képviselői azonnali és célzott intézkedéseket szeretnének látni, melyek a társadalom széles rétegeinek problémáira kínálnak megoldásokat. Többen alternatív, szolidaritáson és együttműködésen alapuló fenntartható közösségek kiépítését is szorgalmazzák.

A kormányzati intézkedések mellett néhány válaszadónk a munkáltatók válságkezelési stratégiáira is kitért. Tapasztalataikból úgy tűnik, hogy egyes piaci szereplők válságkezelése az állami intézkedéseknél előremutatóbb volt. Azonban fontos látnunk, hogy nincsenek mindenki által alkalmazható és minden nő számára egyaránt kedvező intézkedések. A sokszor emlegetett „home office” jelenségről egyik interjúalanyunk így számolt be: *„azt gondolom, hogy azok tudnak ebben élen járni, akik eddig is élen jártak. Én nagyon-nagyon kíváncsi vagyok, hogy a home office az mit fog eredményezni azáltal, ami most történt. Lesz-e változás pl. a távmunka elterjedtségében?”*

A kormányzattal szemben kritikus, progresszív szervezetek számára az online átállás jóval nagyobb problémát okozott, mint a kormányzat által erősen támogatott család-fókuszú szervezetek számára. Mivel mind anyagi, mind emberi erőforrásaik szűkösek, kevesen voltak képesek közülük az aktuális helyzetre azonnal reagálni. Egy érdekérvényesítő szervezet képviselője elmondta, hogy *„nagyon megrázott minket a gondoskodási válság egyik vetülete, az ‘ágyfelszabadítási hadgyakorlat’³. Sok*

³ Kásler Miklós az Emberi Erőforrások Minisztere húsvétkor rendelte el, hogy április 19-ig a közfinanszírozott ágyak 60 százalékát kell felszabadítani a koronavírus-fertőzöttek kórházi ellátására. Lásd. <https://koronavirus.gov.hu/cikkek/korhazak-orszagszerte-felkeszulnek-tomeges-megbetegedésekre>

hozzátartozónak egyik pillanatról a másikra otthon kell ápolnia a rokonait. Nem tudjuk, de sejtjük, sokan nők közülük. Erre mindenképpen szerettünk volna testületileg is reagálni, de elvitt bennünket a rengeteg tennivaló (és a gyerekek matekdolgozatai stb.), így nem tettük.”

További nehézségekre hívták fel a figyelmet a női test körüli témákkal, így például a szüléssel, a leszbikus nők védelmével foglalkozó, vagy a krízishelyzetben lévő és az erőszak áldozatául esett nőket támogató, gyakorlati segítő szolgáltatásokat is végző civil szervezetek. Ezeket a szervezeteket éppen szolgáltató tevékenységeik miatt hozta szélsőségesen nehéz helyzetbe a válság. Forrásaik ugyanolyan szűkösek voltak, mint előtte, ugyanakkor a szolgáltatásaik iránti igény ugrásszerűen megnőtt. Mindeközben nehéz munka- és magánéleti helyzetekben menedzseltek tevékenységeiket, amelyek jellemzően személyes jelenlétet és bizalmi légkört igényelnek. Az egyik szervezet képviselője így foglalta össze a problémát:

„egy csomó olyan dolog is van még a szűkebb témánkon belül is, ami iszonyú fontos lett volna, és nem tudtuk meglépni, mert egyszerűen nem volt rá ember. Tehát, hogy nem volt rá idő, nem volt rá figyelem. Ezt, legalábbis ezt a részét, mi szerintem szuper módon nyöggjük. Úgy, hogy mindenki anyánálunk. ... folyamatos tűzoltásban vagyunk.”

A szolgáltatásokat is végző szervezeteknek ráadásul úgy kellett ügyfeleiknek segítséget nyújtaniuk, hogy sokszor maguk is rendkívül kevés információhoz jutottak területükön. Így történt ez például egy, a szülészeti aktivizmus iránt elkötelezett szervezettel, melynek képviselője arról számolt be, hogy *„senki nem tudott felelős véleményt nyilvánítani, egyszerűen azért, mert nem volt információ, ami alapján bármit is mondjon. Tehát semmit nem tudtunk mi sem, hogy mi zajlik az intézményekben, vagy hogy tulajdonképpen mi a helyzet, vagy hogy milyen olyan külföldi gyakorlatok vannak, amiket a kormány követ, teljes sötétségben voltunk.”*

Ilyen leterheltség mellett a területen működő szervezeteknek még kevesebb energiájuk maradt arra, hogy a közéleti kérdésekre reagáljanak, pedig többen közülük is kiemelték, hogy az általuk képviselt társadalmi csoportokat (nőket, bántalmazott nőket, LMBT embereket) nem csupán a válsághelyzet érinti, hanem a vészhelyzet alatt növekvő politikai kontroll is. Mivel a járványhelyzetben éppen a kapcsolati erőszak problémáját jelölték meg az egyik legégetőbb problémának, nem meglepő, hogy interjúalanyaink az Isztambuli Egyezmény ratifikálásának elutasításáról szóló parlamenti határozatot nevezték meg, mint a politikai beavatkozás markáns megnyilvánulását: *„Éppen elég bajunk van, hogy jön ez most ide? - tette fel a költői kérdést egyikük. Egy másik szervezet képviselője pedig így fogalmazott: „Én borzasztónak tartom, hogy ilyen helyzetben politikai kérdést csinálnak egy sor dologból. Az nagyon érdekes, hogy ezt a járványhelyzetet felhasználva milyen olyan intézkedések történtek, amiknek semmi közük a vírushoz”. Válaszadóink úgy látták, a kormány intézkedései sokszor egyfajta „fordított” válságkezelést jelentettek, amennyiben azok a valós problémákról igyekeztek elterelni a figyelmet.*

Mindennek ellenére több megkérdezett látott egyfajta pozitív lehetőséget a koronavírus okozta válsághelyzetben. Volt olyan szervezet például, amely éppen ebben az időszakban tudta megerősíteni önálló adományszerző tevékenységét és találta meg új „nyelvét”. A tevékenységük iránti igény rohamosan megnőtt a járvány alatt – segélyvonalaiak égtek –, ezzel egy időben felismerte számos cég és szervezet munkájuk fontosságát. Általános tapasztalat volt továbbá, hogy több korábban is meglévő nőket érintő probléma kapott nagyobb nyilvánosságot, köztük például éppen a kapcsolati erőszak:

„Az erőszak kérdésére sokkal nagyobb figyelem hárul így a vírus alatt. Olyannyira, hogy olyanok is, akik így nem annyira érdeklődtek eddig, felfedezték most ezt a témát. Hogy jó, van ilyen, hogy családon belüli erőszak. Pl. cégek. Jöttek hozzánk megkeresések is, akik sose érintették volna ezt a témát, mert ez el van könyvelve, mint »túl feminista« túl »nem szép« témának, de most, hogy lehet olvasni, hogy így megnőtt a bezártságban, így ráirányult a figyelem.”

Összefoglalva elmondható, hogy a megkérdezett civil szervezetek képviselői egyetértenek abban, hogy vannak a válságnak specifikusan nőket érintő aspektusai: a kormányzattal a legharmonikusabb viszonyt ápoló szervezetek képviselői szerint is különösen nehezen érintette a nőket a bezártság és a megnövekedő háztartási, gondozási terhek. A különbség abban látható, hogy ezek a szervezetek a helyzetet kevésbé éles problémaként érzékelik, ellenben jóval több erőforrás áll rendelkezésükre. Ezeket a forrásokat a kutatás tapasztalatai szerint többnyire a nőket és családokat valóban támogató, olykor sokakat elérő online programokra fordították. A kormányzattal inkább kritikus szervezeteknek ezzel szemben szűkös erőforrásaik miatt a napi feladataik elvégzése is óriási küzdelmet jelentett. Míg előbbiek elégedettek voltak az állami intézkedésekkel, utóbbiak kiterjedtebb és a szegény rétegek által is igénybe vehető intézkedéseket szorgalmaztak. A progresszív női civil szervezetek továbbá felhívták a figyelmet a válságkezelés egy igen sajátos módjára, a figyelemelterelő politikai támadásokra, melyet bár meglepőnek nem, de méltatlannak tartanak az adott helyzetben.

Ugyanakkor, mindkét csoport lát pozitívumot a kialakult nehéz helyzetben: a tradicionális értékeket képviselők szerint a koronavírus válság egy jel arra, hogy vissza kell térni a hagyományos értékekhez. A progresszív értékeket vallók szerint viszont, a válság során a nők mindennapi küzdelme és kiszolgáltatottsága kapott végre nagyobb nyilvánosságot. Mindannyian szorgalmazták a szolidaritást és együttműködést, ez tehát egy olyan pont, ahol összeérnek a különböző értékrendű szervezetek válságra adott reakciói. Világosan látható továbbá, hogy a területen dolgozók – nagy többségükben nők – a koronavírus-válság alatt még nagyobb energiával támogatták a nehéz helyzetbe került nőket és családokat, és mindannyian a jövőre nézve is a közösségek erősítésének fontosságát hangsúlyozták.